

— О, тут буде! Віра Йосиповна чого стоїть!

Володька глянув на годинника і, зазначивши, що вже п'ять — почав вдягатися.

— Ще рано, куди це? — запитав Шурка.

— Я швидко! по ділу! Почекай п'ять хвилин!

Вийшов.

Переліз через тин, сторожко озираючись і присідаючи, де треба, в сояшниках — він швидко пішов за село до балки.

Дивна річ, що - до т. Ворошилова!

Чи тому, що його дитинство пройшло в наймах, чи так уже збудована його натура, — але він от уже на 25 році — ніяк не міг спокійно говорити з інтелігентною особою. А коли ціла купа таких екземплярів оточувала бідного Володьку — він зовсім губився і молив бога, — в якого не вірив з самого малечку, щоби той провалив його крізь землю.

І винайшов Ворошилов спосіб проти страшної розгубленості

Це була знову таки — ота товаришка, що рятувала Володьку.

Вона була попутницею його батька, його діда і певно й інших, невідомих йому родичів.

Руда, з важким духом пляшка рятувала його в різних прикрих і трагічних сторінках життя.

Ішов стежками і ясно все пригадував.

Думав: нехай це остання стежка буде до балки, але сьогодні треба. Не вічно-ж постувати йому, жити без „жінчини“?

Наближався до балки, сторожко оглядаючись назад і пильно вдивлячись на вбогу хатину.

Здалося — хтось вештався в дворі.

— Чи жінка, чи чоловік?

Присів за калиною.

Із хати вийшла Василина з відрами і пішла прямо на Володьку.

Під калиною криниця.

Володька підвівся.

— Василино! — тихо покивав пучкою. — Нема нікого?

— Нема, йдіть!..

Володька з легким зітханням зник у хаті.

*

Чомусь ішов, відчуваючи скажене коливання ґрунту під ногами. Хапався за тини, систематично клюкаючи носом у частокіл.

Але бачив усе ясно і все ясно розумів.

Ось перед ним шлях рудий з запорошеними пилом коліями. Праворуч городи з сояшниками буйними.

— Чорта! не підуй стежками! я авангард революції! — гомонів під ніс Володька.

Уже хати вивернули на вулиці сорочки і шалено тремтіли, фільмою мінялись в очах Ворошилова.

— Чому-ж не падають люди? — подумав він, бачучи як на кутках вулиць спокійно стояли дядьки, позираючи на його, Ворошилова фігуру.

— Здрасте вам! — крикнув Володька, скинувши капелюха.

— Здрастуйте! — загомоніли бороди.

Землетрус не притихав і розкачував його весь час.

Доходив до рогу.

— Будь готов! — крикнули раптом молодята з косинками і прапором попереду. Виринули з за рогу.

— Усеґда! усеґда готов, пацани! Чуєте? Ворошилов усеґда готов!

Він нагнувся, ловко схопив за руку хлопчика і потяг до себе. Сів серед вулиці, посадивши хлопчика на коліна.

— Ти чий?

— Бондаренка Івана! — сміливо сказав піонер.

— А ти готов? усеґда готов?

— Завжди готов! — піднявши руку, скрикнув хлопчак.

— А чого йдеш? спрашую я? — мляво виводив Володька.

— Протестоватъ проти терору...

— Ги... Терор... Терор... узяв лоба в пальці Володька.

— А що це терор?... Стій, я поможу! — побачив на перелазі молодицю з клунком.

Побіг до перелазу.

Піонер швидко побіг доганяти своїх, а Володька поплів по вулиці, весь час уявляючи, що то за катастрофа була в Японії.

*

Волков нервувавсь. Вдруге переглянув Нат-Пінкертон, скрутив десяту цигарку й часто позирав у шибки.

Раптом двері відчинились і на порозі простягся Володька. Лежав у низ лицем і махав ногами як загіпнотизований чоловік, уявляючи, що пливе.

Кричав на порозі, захлинаючись:

— Усіґда готов! Я авангард революції!

Шурка схопився за голову.

— Ах ти-ж опудало!

Узяв його за руки, поволик по хаті і поклав на ліжку. Сам сів біля нього.

— Ну як-же це ти? — скорбно спитав.

Володька борсався і, заплутуючись язиком, вигукував:

— Ёдем! Ёдем! Дайош Віру Йосиповну!

Шурка приніс води, приклав вохку, холодну хусточку до лоба Ворошилову і став чекати. Часто позирав на годинника.

Згодом тому проясніло. Він уже твердо сів на лаву і винувато сказав:

— Це, останнє! Чуєш? А зараз їдем, їдем, чорт возьми!

Волков вивів його з кімнати, посадив у бричку і перетяг батоґом жеребця.

*

Їхали сперва швидко. Але далі так їхати неможна було: як наблизились до майдану — бричка пішла шагом.

Перед очима розвернулася незвичайна для села картина.

Сотні людей, вишикувані в шпалери, рухались у бік широкої вулиці і щось вигукували. Спереду маяли й корчилились, як легендарні гади, червоні прапори.

Купа піонерів і комсомольців вигукували бадьору пісню і вистукували закаблуками в такт вечору, що тихо навідав на землю — втиснений у сизо-криваву рямку західнього сонця.

Володька глянув на ворухливий майдан і стиха спитав Волкова:

— Що це таке?

— Певно садять ліс!

Він знав, в чім справа, і лякався зустрітися з якоюсь адміністративною особою.

Він пустив коня у вільне місце поміж рядами і швидко опинився на другому боці.

На щастя Володька сидів тихо і здивовано глядів на цей коماشник.

Підїхали до будинку під бляшаним дахом і розмальованими віконницями.

Ясно горіли шибки.

Ворошилову зробилось страшно. Чогось ляскотіли зуби і від колін пішло тремтіння.

Став коло брички й мовчав.

Волков знав, у чім справа. Він підійшов до нього, поклав йому на плече руку і сказав весело, підбадьоруюче:

— Володька! брось! ходім, чорт возьми! Невже ми менше бачили, ніж оця публіка?

Потяг його за рукав.

Володька майже волікся по траві.

— А що говорити спершу? — боязко спитав.

— Що прийдеться! Дивитимешся на мене!

Увійшли в сінці, рипнули дверима й зупинилися на порозі.

— Добрий вечір, товариші! — гаркнув Шурка.

— Добрий вечір! — фальцетом полоснув Володька.

Він держав кашкета в руках, неловко ворочаючи його у всі боки.

— Доброго здоров'я! — озвалась неохоче громада.

— Що так пізно? — підійшло і спитало гемороїдальне лице вчителя. — Ми думали, що ви на демонстрації, протестуєте проти вбивства? — яхидно усміхнулось гемороїдальне лице.

В кімнаті було повно людей, вони ходили по кімнаті, чекаючи на музику.

Волков і Володька посіли на лаві, розглядаючи публіку.

Шурка раптом устав і побіг до молодої дівчини.

Це була чорнява, з античним лицем і цілим снопом сйива в очах, учителька.

Володька сидів сам, неловко запалюючи цигарку.

Шурка спитав Марусю: — де Віра Йосиповна?

— А на що вам? — весело зареготалось античне лице.

— Он того парня розкачать! — пошепки вказав Волков на Володьку.

— А! Вона там, підем!

Пішли в сусідню кімнатку.

Шурка узяв під руку Марусю і з-погорда, півнем виступав хромовими черевиками.

Постукали.

— Увійдіть!

На софі сиділа глевка, рум'яна „бариня“ з молодим мужчиною. Віра Йосиповна (бо це була вона) неловко підвелася, розпростила зім'яту сукню і роблено зареготалася.

— А, Шурка! Як пізно!

Античне лице щось тихо шепнуло на ухо Вірі — і всі троє вийшли в залю.

Мужчина з їжакуватими вусами лишився сам, заздальгідь пославши на Волкова два хижі фосфорити.

*

Володька проклинав і час той, коли мати його народила, і Шурку Волкова, що лишив його самого загинати і всю екзотику, що належить до інтелігенції.

Сидів сам як прибудний і мовчки закурював цигарку за цигаркою.

Публіка розбилась на пари — як птиця на перельоті, щось говорила між собою, зрідка кидаючи на Ворошилова беззмістовним поглядом.

Раптом двері відчинились і на порозі з'явилася величезна мідяна труба, за нею менша, — падаючою прогресією до тоненької, чорної флейти.

Публіка легко вигукнула природний згук задоволення й зупинилась.

Музика сіла, витираючи спітнілий струмент.

Володька кинув бичка і механічно поліз по нову цигарку. Та цигарок не було.

Тепер приходилось мучитися весь вечір без роботи.

(Але людям де-яким „везе“.

Так повезло й Ворошилову цю ніч).

До його підійшла і сіла поруч Віра Йосиповна.

Привіталась.

У Володьки одхлинуло в грудях.

Віра реготалась, шуткувала, рилась в анекдотичному лексиконі і час для Володьки летів непомітно.

Раптом заграла музика, всі стрепенулись і пішли в один, на „малоросійський“ копил шитий — танець.

Кружляли, зачіпали ногами коліна Володьки і його сусідки і це придало кімнаті, запорошеній жовтим сльвом світла, фантастичний вигляд.

Володька помітив, як пригортав до себе Шурка дівчину з античним лицем і йому стало заздрісно.

— Володимир Михайлович! давайте до гурту! — заявила Віра.

Ворошилову стало страшенно прикро.

Йому дуже хотілося притиснути гаряче тіло Віри, але сором отой проклятий, виплеканий його давно забутими предками.

Тоді Віра сказала:

— Підем в їдальню...— і не скінчила.

Зачинили за собою двері.

Віра витягла з під лави пляшку і великий кухлик подала Ворошилову.

Трохи посиділи.

Віра знала, коли розбере його голову.

Згодом сказала:

— Володька, підем?— і взяла під руку.

Ворошилову тепер наплювать на все. Він висунув свою руку з її руки і жагуче обняв її за стан.

Од неї повіяло резедою. Володька сп'янів.

Музика греміла і викручувала ноги панянкам.

Володька пірнув у натовп і закружляв у дикому, сатанинському вихрі. Повз нього пролітали якісь обличчя з великими очима, Шурка Волков мигнув перед ним, нахилившись до античного лица:— музика розірвала його голову, кинувши його в якусь темінь.

Стихло.

Віра посадила його на лаву, а сама зникла.

Володька оглядав публіку широко розчиненими очима і реготався. Йому здалося, що всі стоять на руках, і це приводило його в божевільний регіт.

— Ха - ха - ха ! Степан Іванович ! Ви хоч станьте по людському ! — кричав Володька, звернувшись до надзвичайно серйозної персони.

Усі глянули здивовано. Де - хто спитав :

— Де він напився !

— Це все Віра Йосиповна !

Зареготались.

Знову запиляла музика по жилах, пурхнула і завихрилася кімната, великим колом розступилася — викручуючи з сугавів ноги панянкам.

Володька попрямував на серед кімнати, але не втримався і впав на живіт.

Круг його вертілась публіка, він у такт музиці на язик грав польку :

„тра - ла

тра - ла

тра - ла - ла“ ...

— лежав на животі серед кімнати, роздував щоки і бив по них кулаком, як у бубон.

— Ех чорт ! что танцуєш Катенька ! — кричав Володька. — Дайош Віру Йосиповну !

Тут узяв його хтось під руки, виволік у другу кімнату і поклав на стіл.

Двері замкнув на ключа.

Музика стихла.

Усі стомились і пішли в їдальню.

У шибки зазирали волохаті, скручені руки лапатої калини, щось вереснуло дівочим голосом під вікном на призьбі і знову стала густа, безпорадно темна ніч.

З маленької кімнати було довго чути голос :

— Дайош Віру Йосиповну! Ех, Ворошилов усеґда готов! Усеґда готов Володька... чорт

*

Привезена якимось проїзжим студентом з города газета зрдила на майдані численний, нервовий натовп людей.

Володька вийшов на ганок упитись жовтим сонцем і заспокоїтись після нічного кошмару, — як каламутний галас з майдану ошпарив його і, на велике його здивовання, — зацікавив.

— Хутко, про всякий випадок, — поклав у кишеню револьвера — вийшов на вулицю.

Очі розширились, коли в рянках майдану управлена була така картина: великий гурт людей махає над головами жилавими кулаками, погрожуючи в бік виконкому. Чогось розбивались на гуртки, потому знову зливались: з гурту хвилями котився до неба зловісний гомін.

— Вигнать! У дьоготь вимазать! — почув Володька, як галасував натовп.

— Прокурора сюди!

— Ось він! Він тут! — скрикнула маса, зробивши крок в бік Ворошилова.

Володька сховав на лиці хвилювання, поклав руку в кишеню і з задоволенням почув, як пальці міцно стиснули рукоять.

— В чім справа? — ніби байдуже спитав він, підійшовши до гурту.

— Ось в чім! — підніс йому кулака до лица високий дядько.

— П'янюга ти! Контра проклята!

— Прокурора визвать! — кричали бороди.

Високий дядько тикав йому кулака під ніс, міцно зціпивши зуби.

— П'янюга ти!

Володька пильно глянув йому в очі і різко крикнув:

— Що-о-о-о?

Це була бомба, кинута невідомою рукою.

Натовп замовк. Всі напружено глянули на Ворошилова, чекаючи чогось надзвичайного.

Раптом з гурту прoderся маленький чоловічок, підбіг до Володьки і холуйським, пискливим голосом продзвенів:

— Тут таке діло! Ось у газеті... подав газету Ворошилову.

— Ти, Степан, не пили, як не розумієш! — звернувся він до високого дядька, що хотів і сліду не залишити на тому місті, де був ніс у Володьки.

— Товариш сам знає, в чім справа!

Володька глянув у газету.

— Тут у газеті про вас і про комхоз... — заїкався чоловічок. — Ви, пожалуста, прочитаєте і роз'ясните на сході. От і все. А ти, Степан, другий раз не пили! — знову звернувся до високого. Потому сховався у натовп і пошепки на вухо: — не сердьте його, ми мовчки з ним управимося. Наші вже поїхали в город.

Володька мовчки повернувся й тихо почвалав по вулиці.

Він швидко переглядав дописа, а рука дужче тиснула револьвера.
— Це Андрій... письменна зараза.
Ішов прямо до Волкова.

*

Волков сидів на ліжкові, ув'язуючи в хусточку великого червоного торта, що привезли йому з города.

Він усім нутром оддався цій роботі, і якась чудернацька мелодія виплила в довгу ниточку на його великі повні губи.

— Здоров—здоров!— байдуже відповів Ворошилову.

— Кажеш кому? А думаєш кому? може тобі?— він якось подитячому м'яко засміявся.

Володька злісно глядів на його роботу, і хотілось чомусь узяти цього торта і з розгону ударити ним по великій голові Волкова.

— Це Марусі... Марусі Миколаївні „об'ядение“,— спокійно продовжував Волков. Він поклав пакунок на стіл, запалив цигарку і на-смішкувато глянув в очі Ворошилову.

Володька мовчки ткнув йому газету.

— Що, може фельетон?— засміявся Шурка і, посміхаючись, про-глядав газету.

Поволі усмішка зникала, коло рота розтали і розплились рів-чачки, а на лоба повісилась важка дробинка.

— Шкіряний завод... грабування...— виводив Шурка.

— Сволоч! бандит!— скрикнув, метнувши з під лоба огонь.

— Я знаю хто це! Андрій!— кричав Волков.

Володька поклав руки на коліна і чекав, коли скінчиться істерика.

Шурка зомлілий ліг на лаву.

Ворошилов, вобравши глибоко легені, почав:

— Коли ми не заціпимо рота тому писареві...— останнє слово сказав з притиском і з хижою іронією...— ми не всидимо на місці...

Волков лежав з заплученими очима, з насолодою слухаючи бойові слова Ворошилова.

*

Мовчки виїхали з двору і направились до виконкому.

Весь день Володька був мовчазний, не продивляючись, підпи-сував папери і врешті пішов додому, зобгавши лоба на шнурочок.

Він чекав чогось великого, страшного, що впаде на його голову, як набій з гармати; і як салдат на полі бою шукає ямки од куль, так і Ворошилов шукав виходу з цього становища.

Тепер тільки ясно зрозумів, що залежить він не тільки од своїх нервів, а ще і од більшого, міцнішого—що бачив сьогодні ранком на майдані.

І це одкривало йому очі, вело до грані, за якою видно було усі шляхи в перспективі, які вели од його, маленької одиниці,— до міль-йонно-голової, грізної маси.

Приблизно такі думки роїлись у його голові в той час, як він ішов додому.

VI

Усі районіві, адміністративні сили, під тисненням Ворошилова, з панічним запалом взялися за свою відповідальну роботу.

Першим почав начміліції.

Він що-ночі ловив самогонщиць, спекулянтів, садовив їх за ґрати, злегенька дозволяв міліції хвоськати по голих задах і по етапу відводив у місто.

Розкидані по селах міліціонери собаками нюхали під вікнами вночі, засиджувалися до ранку в підозрілих хатах, а на ранок виходили з поганим намулом у роті і з шумом в голові.

Найбільше постраждала Василина.

Її самогон був вщерть випитий, а її трохи похвоськали батіжками і одвели в місто, — посадовивши на три місяці за ґрати.

У всьому районі запойщики жували квашений ячмінь.

Культурні сили теж не відставали.

Зав. школою, не розібравшись в чім справа, — зопалу наказав побілити школу, пофарбувати віконниці й підлогу, механічно увірвавши академічне життя на місяць.

Саме вчительство звернуло на себе увагу.

Марія Миколаївна, власниця античного лица, привела в охайність свою кімнату, заздалегідь викинувши на горище силу коробок, починаючи од величезних тортів, — кінчаючи маленькими баночками з під цукерок.

Степан Іванович, вчитель історії, мастив що-дня систематично чоботи ваксою, з неприродньою огидою закинувши пляшку дьогтю.

— Віра Йосиповна! — звернувся зав. школою до вчительки. — Поки перебіситься Ворошилов, — ви не вживайте хоч фарби на лице! Вона-ж компромітує радянське вчительство!

Віра, лукаво кокетуючи, повела очима й роблено промовила:

— Іван Іванович! Ваня! нащо образа?

Зав. почервонів.

Він згаряча притулився до її повних грудей і жагуче поцілував її в лоб.

Словом, вчительство підтягнулось майже на всі сто відсотків.

За культурними силами напірали господарчі.

Шурка Волков скажено літав по вулицях на бричці, помічав, де розвадений тин, і за третім разом штрахував непокірного господаря.

Його секретар мав дебели штрафні книжки і до пізнього вечора роздавав квитанції виплатникам грошей.

І нова картина запейзажила по селі.

Колії на прочуд гарно були засипані землею, тини позаплітані, а на майдані було багато розкидано дощок.

Будували громадський нужник.

Що-дня сюди приходив Шурка, наказував з погордою копати глибшу яму і не розносити трісок.

Він часто забігав до Ворошилова.

— Знаєш що? хлопав Володьку по плечі. — Я їм устрою „хозяйственность!“

Володька роблено усміхнувся.

Він добре відчував цю тимчасову комедію і напруженість адміністрації, але мовчав.

Ладен терпіти все, аби тільки дотягти чистим до того часу, коли перекинуть його у другий район.

— Знаєш, на цьому ділі можна заробить он скільки! — розвів руками Шурка. — Я на майдані поставлю „народний будинок“ — а в мене лишиться на ціле господарство!

Ворошилову здалось це надзвичайно похабно і очевидячки — глузування з селян.

— Ти не дуже, того... — тихо зазначив Волкову.

— Щоб не влетіло мені за тебе.

— Сам за собою слідкуй, мене не бережи! — гордовито сказав Шурка.

— Зобгав портфеля, вибіг з кабінету і лихо помчався на майдан. Там укупували шули, глибока яма віяла вохкістю і чорною безоднею.

Шурка усміхнувся.

— Олександр Сергійович! — озвався один грабар. — Що, на ваш вік хватить? — лукаво підморгнув іншим.

Волков замовчав.

Йому так хотілося скривавити лице цього нахаби, але уникаючи скандалу, мовчки пішов по вулиці.

Коло ями зареготались.

— Утопить його отут мало! — трагічно зауважив кудлатий дідок. — Ніби не знаєм, що нас дурить... гадина...

Потроху запламкали сокири, зашкригали лопати і згодом серед майдану виростав новий, з віконцем угорі, громадський нужник.

*

Володька сидів у кабінеті і бережно, розбірливо писав: —

— „т. Федосюк! Будьте ласкаві зайдіть до мене вечером. Ворошилов“.

Потому подзвонив.

Ускочив сторож.

— Однеси оце Климу Федосюкові.

Хлопчина вийшов. У Володьки серйозний вигляд. Він задоволений собою і механічно малював рожеві перспективи.

Добре знав, що Клим, син дядька, — дегенерат, ідіот, людина ні нащо нездатна, — але використати його варто.

Подзвонив по телефону.

Прибіг Шурка.

— В чім справа? — захекано запитав. — Ох, ці сволочі, мужва! — ображено скрикнув він.

Володька запалив цигарку, як це робив завжди у важливих випадках, присунувся до Волкова і поволі, серйозно, почав:

— Ти знаєш, — що таке використання буржуазії?

Волков здивовано вищирив очі.

— Не дивуйся! Послухай! — зауважив Володька, — і різко, повагом продовжував:

— Писака Андрій пише на нас... — Федосюк Клим пише про нас...

— слова „про нас“ — вивів з притиском.

— Він же ідіот! Написати не зуміє! — скрикнув Шурка.

Володька по-батьківському:

— Постой, постой! Йому й не треба писати, нехай підпишеться тільки. Розумієш?

— Браво! Браво! — кинувся на шию Ворошилову. — Розцілювать тебе мало! Розумію! Все розумію!

Володька був зараз героєм. Добре знав, що проти газу єсть і протигаз — і тому цілком був задоволений собою.

— Сьогодні ввечері зайде до мене цей тип. Приходь, складемо умову! — сказав Володька Волкову і спокійно, ділово пішов додому.

До вечера він лежав, кутив цигарки, переглядаючи старі газети.

*

Уявіть собі, що на земній кулі усе — „перпетуум мобіле“ і кожна хвилинка не стоїть на місці.

Уявіть собі хоч на хвилинку, що в далекому селі працюють м'язи і мозкові рівчачки з такою самою швидкістю, як і десь в американізованому місті з велетенськими хмародряпами.

Тоді повинен Клим Федосюк уже вийти на вулицю і попрямувати до хати Володьки Ворошилова.

От він уже і в його.

VII

— А тее... того... не страшно? — прогнусавила „морда“ з гнилим носом і божевільними очима. — Не попадусь.

Він держав у руці чарку до половини надпитую: і часто клюкав раною, де повинен міститися ніс.

— Дурной ти! Гроши гребтимеш, славу здобудеш! — кричав Шурка. — От Андрій пише, славу здобуває!

Клим мовчав.

Його божевільні очі потухли, — певна ознака згоди й баранячої покірливості.

Володька нервово кусав губи.

— Ну, а тее... того... написать що?

— Це не твоє діло! — увійшов в азарт Шурка. — Тобі підписатись і квіт. Правда, легко?

— Правда! — нерозуміюче згодився дегенерат.

У хаті смерділо квашеним хлібом і тухлою цибулею.

Клим сховав у кишеню червінці, які підсунув йому Володька, і почав прощатися. Очі його заплили сльозами од невідомого щастя і в подяку за це він неодмінно хотів поцілувати Волкова. Але той ловко скочив за стіл і різко показав пучкою на двері.

— Уже пізно... бувай...

— Бувайте! Дуже дякую... все підпишу дорогим товаришам!

За ним зачинили двері,

Володька одчинив вікно, обгорнув папером руки і боязко викинув за вікно чарку і ніж, якими користувався їх „кореспондент“.

— Гадость!— з огидою скривився Шурка.

Запалили цигарки. Зітхнули легко.

— Тепер діло піде!— Шурка.

— Да... Ворошилов.

І хотілось обом вірити в блискуче майбутнє, але воно чомусь запиналось сірим невиразним туманом.

— Да...

— Да...

Курили.

Було соромно чомусь глянути один одному в очі.

Тому курили мовчки, дивлячися в чорні, глибокі шибки.

VIII

Що-дня переглядали газети. Їхнього дописа не було.

Але чекали напружено і тремтіли руки, коли розгортали свіжого номера.

Одного ранку (о, цього ранку ніколи не забуде Ворошилов!)— його око впало на „листування“. Першому— Федосюкові.— Не входьте в азарт, погляньте навколо себе...

Ворошилову зробилось прикро. Його допис не був вміщений.

— Да, дело дрянъ...

Раптом вломився Шурка.

Розкуйовджене волосся вилізло з каштета і пасмами повісилося на бліді щоки.

— Читав? Читав?— божевільно крикнув Волков.

Володька злякався.

— Ось на! На!— і сховавши лице в долоні, — Шурка заплакав.

Ворошилов глянув під гранку— „Прокуратуро, зверни увагу“— і за мить скам'янів. Лице його заграло корчами, а бліді губи щось невиразне промовляли.

Довго сиділи, як бюсти, божевільно ворочаючи очима на газету, а пальці Ворошилова механічно пощупали під подушкою рукоять ногана.

Згодом Шурка змучено встав, набрав повні груди повітря й гаркнув:

— Гад! Уб'ю!

— Це Андрій!— жорстоко сказав Ворошилов.— Не вгамується сволоч! Ну, нехай!— замовк.

Видно, що задумав серйозне діло.

Він перший узяв себе в руки і вже спокійно промовив:

— Шурка! іди по своїм справам! Я те - ж!

Потому пошепки:

— Я заціплю йому... мовчи

IX

Напнулися на лобі жили, мозок швидко ворухився і врешті написав Володька заяву до партії.

Він гадав, коли матиме партійного квитка, — то буде ще носити „предового“ портфеля. І це останній був вихід із цього становища.

Після цього він мав нараду з Волковим що до очищення шляху від терену на їхній роботі.

І великою колючкою був все той - же Андрій.

У блок - нота він був записаний давно.

Друге: —

— у районі з'явилися якісь невідомі люди.

Вони часто мінялися і знову зникали і швидко з'являлися знову — нові, невідомі люди.

Щось таємниче віяло над головами наших знайомих.

Але блок - нот Ворошилова уперто записував різні імена і прізвища і ставлялися над ними символічні хрестики.

Таких хрестиків було вже з десять.

— Не пснуть! — магічно говорив Володька.

— Звичайно! — підтверджував Волков.

Клим Федосюк що дня вживав алкоголя.

*

Одного дня Ворошилов заметався в своєму кабінеті, а Шурка божевільно вищирив очі.

Це був день, коли остання пружина терпіння лопнула і привела до рішучої боротьби й проведення в дійсність планів Ворошилова.

З цього дня його блок - нот приписав ще одного хрестика.

Так.

У кабінет постукано. Увійшла міцна фігура, з гострими, сірими очима.

— Товариш Ворошилов?

— Я! — спокійно сказав Володька.

Гість сів у крісло.

Шурка написав на клаптику Ворошилову — це Петро!

Володька вирячив здивовано очі.

Можете вийти! — звернувся до Волкова гість.

Шурка вийшов.

— Сідайте! — до Ворошилова.

— А з ким маю справу? — не хвилюючись, спитав Володька.

Невідомий показав папірець.

Ворошилов скрикнув.

— Новий голова? за мене? Через три дні?

Гість повторював:

— Да, да... новий... за вас... через три дні...

— А зараз що від мене треба? — нахабно спитав Володька.

— Нічого! Хотів з вами познайомитися... з вашою роботою!

— Добре! Зараз!

Вийшов з кабінету. Умочив долоню у воду і притулив її до лоба.

Знов увійшов з секретарем.

І дивна річ! Володька й разу не виявив свого хвилювання.

Він, як справжній господар, говорив різко, ділово, з тінню погорди.

І цим дивував незнайомця.

Володька курив часто. Потому відважився й спитав:

— Приїхали з сімєю?

— Да... з жінкою... Ваша знайома! — усміхнувся гість.

Володька счервонів і стиснув зуби.

— Так-с... — протяг незнайомиць і поволі нагнувся над книгами.

Ворошилов трагічно, кілочками пускав дим.

*

Знову районова адміністрація закрутилася у другій стадії напруженості.

Міліція вичистила до сліпоти гудзики на мундирах і наділа остроги.

Учительство почепляло до грудей червоні квітки і „модровські“ значки.

Волков, захлинаючись, бігав пішки по вулицях.

Яксь напруженність була, чекаючи невідомої розрядки.

Володька сидів дома, близько схилившись до Кліма.

Йому лишилося усього три дні.

Клим божевільно поглядав на Ворошилова, важко дихаючи алкоголем. Володька теж був під градусом.

— Ти ж зумієш? — питав неодв'язно Володька.

— Зумію! Чепуха! — заплутувався Клим, — ворочаючи у руках обріза і в сотий раз почав оповідати про свої войовничі минулі дні.

Минали хвилини такі схожі одна на одну: бігали череваті хмарки по олив'яному небі, а жовте сонце нудно котилось на захід архаїчним, звиклим шляхом.

X

Андрій сидів за столом, узяв собі на коліна дівчинку і спокійно оповідав жінці про новинки, привезені з города будучим головою ви-конкому.

Убога хатина була увішана портретами проводарів революції, вирізаних з газет і уतिकаних пшеничним колосом. У кутку, звідки колись визирили суворі лиця святих, сидів Тарас.

Під стелею панував спокій. Каганчик м'ягко гойдав сутінь кутків і розмазував різні фарби на лицах господарів.

На дворі густо повисла ніч.

Андрій підкидав на руці дівчинку, гойдав — мов на коні він з нею їхав.

Раптом прислухавсь.

У сінях забрехала собака. Щось гупнуло й стихло.

— Собака чужий певно! — спокійно зауважив Андрій і вище підняв дівчину. — А лю-лю, а лю-лю... карапузик ти мій! — реготався Андрій.

В мент каганчик потух, вікно з страшенним гуркотом упало в хату, Андрій скрикнув і впав на долівку. Дитина заплакала.

Жінка скам'яніла і з темряви побачила, як дві чорні тіні метнулись од вікна і щезли в сояшниках.

Більш нічого не пам'ятала і впала на лаву.

У сінях дужче забрехала собака.

*

Володька у якомусь нечуваному екстазі мчався по вулиці. За ним м'ярко стрибав босими ногами Клим.

Ворошилова палило невимовне бажання раз на завжди знищити терен, що стояв на його життєвому шляху. Він біг, одкривши груди на вітер.

Добігли до білої хатини. Вікна чорніли сонним спокоем.

Тихо зійшли на ганок. Володька витяг ножа. Постукали.

— Хто! — обізвалось за дверима.

— Ворошилов! По ділу! — рука дужче стиснула ручку.

Відчинились двері.

Як дикий звір, кинувся Володька на сонну людину і з розмаху встромив ножа в груди.

Чоловік застогнав і в передсмертних корчах крикнув:

— Соня!

Вломились у хату. Черкнув сірник.

З ліжка схопилась молода жінка і широко, зляканими очима глянула на дві постаті.

— Петре! — крикнула.

Володька кинувся, роздер її сорочку і з якимось ворчанням упав в купі з нею на ліжку.

Клим палив сірник за сірником, нервово переступаючи з ноги на ногу.

Володька встав. Задихаючись, сів на лаву.

Жінка стогнала, розкидавши руки. Клим з розгону впав на неї, плямкаючи губами, але Володька схопив його за руку.

— Ходім! — крикнув. — Скорше!

Швидко вибігли на вулицю. Городами подались в бік виконкому.

Ускочили в сінці. Володька одімкнув темну кімнатку і запалив свічку.

Перед ними стояла велика чорна скринька.

Тремтячими руками Ворошилов одімкнув її і обома руками ховав за пазуху великі купи кредитових білетів.

Свічка погасла. Замкнув за собою двері.

У чорну ніч вискочили й поринули в стежках.

*

Вибігли за село.

Клим ударився об пеньок ногою, упав і з болю засичав:

— Стій!

Володька біг, не озираючись. За ним шкандибав безносий Клим, не розуміючи, куди біжить Ворошилов.

Раптом Володька зупинився.

— Вернись! — зашепотів. — Вернись зараз же!

Клим проковтнув аршин.

— А гроші, як? — запитав.

— Ось гроші! — блиснув ножом Володька і чим дужче залопотів межами.

Клим клацнув обрізом. Не цілившись — випалив.

Володька змахнув руками і впав у жито.

На дзвіниці пробив трівожний дзвін.

З далекої вулиці почувся жахливий крик жінчини.

Клим сховався в жита.

На сході жевріло сонце, намагаючись спалахнути великим кущем.

У сизому оливі поринав трівожний дзвін.

XI

Велика заля виконкому була увішана портретами і затикана гілками ялини.

Велика лампа ясно одбивала на стінах суворі лиця прокурора, слідчого й купу адміністрації містечкової.

Перший почав говорити прокурор, за ним слідчий.

Усі слухали, поринувши у якесь забуття.

Завшколою сховавсь за широкою спиною начміліції, а той в свою чергу заслонився Волковим.

Шурка мінявся на лиці і холуйськи зазиравав в очі слідчому.

Він говорив од містечка — перший.

Тремтячим голосом, повівши жалібно очима на прокурора, почав:

— Дорогі товариші! Ми й дотепер не можемо прийти в себе од тих жахливих знущань, які падали на нас од Володимира Ворошилова.

— Ми знали, що це внутрішній контр-революціонер, але мовчали до часу, — поки перо сількора не звернуло увагу прокуратури...

Шурка зблід і з боєм незахованим продовжував:

— Ми втайні боролися з ним...

Містечкові „тузи“ заворушилися.

Завшколою тремтів, як осиновий лист.

— Ми боротися з ним не могли... раптом Волков зблід і впав без пам'яті.

Принесли води.

Слідчий і прокурор усміхнулися.

Начміліції зблід і нервово крутив цигарку.

Завшколою ще більше сховався за його велетенську спину.

Прокурор глядів на публіку, що корчилась перед ним, і думав, не слухаючи Волкова:

— Ех, доброхему на вас пустить, шкурники мерзотні!

Тепер говорив начміліції.

Шурка згодом сів на лаву.

Раптом у сінцях застукало, з грюкотом одчинилися двері і в них з'явився розпатланий, босий Клим.

— Стійте! Стійте! — крикнув, розмахуючи руками.

Всі здивовано глянули на його.

Шурка застогнав.

Клим наближався до столу.

— А, й ти тут! — звернувся він до Волкова.

Шурка схопився з місця і з криком розпачу кинувся з кімнати.

Лямпа ясно одбивала суворі контури лиць на стінах.

... по між нивами чорними, де хвилюється жито повним колосом —
іде чоловік.

Він спішить кудись, перестрибує борозни і межі, важко дихає і щось невиразне вигукує, в розпуці схопившись за голову.

Його розкошлане волосся б'ється цівками по замученому лиці, розірваний комір сорочки показує спітнілу шию, — а вітер так м'ярко гойдається на його розколиханих грудях.

— Зрадник! Мерзотник! — іноді скрикує чоловік, падає на межу, б'ється головою об землю і дряпає пальцями суху ріллю.

Ранкова прохолода поклала, здається, спокій на його лоба.

Він став на горбочку, поглянув у бік села і, погрожуючи кулаками, — кричав:

— Гади! Сволочі! — в безсиллі падає на межу і полилися на змучене лице сльози безпорадности, сльози злости б'ються з очей.

Ранкова пташка спурхнула з жита, звилася над розтерзаним тілом Волкова Шурки і заплела нову, сонячну пісню.

На синьому мундирі неба
різко вимальовувалися далекі
села

МИК. САЙКО

ДНІПРОВА ІДИЛІЯ

I

Ми їдем до Дніпра. Несуть легенько коні,
і очі ловлять шир, а вуха — голоси:
З'їзжаєм на горби, і видно: тане, тоне
далеко над Дніпром трьохповерхова синь.

Засмуглились гречки, і бджоляній дорозі
лиш инколи цвіркун віддасть дзвінкий салют.
Дебелий пасішник всміхається на возі:
не страшно вуликам аж до весни заснуть.

По пиріях парів розкидались корови,
їх стережуть згори плаксиві кулики...
Скоріш - би поринуть у шелести діброви!
скоріш - би в ніс кольнув ялинок пах терпкий!..

Тюпцюєм до села, де вітряки рядами
вітали нас із піль русявими крильми,
де ввесь майдан, як мак, захряс в стьожках дівками,
де грає молодість зухвалими грудьми.

Колись тут все село гнітили панські скирти
і ссали із селян і піт, і кров, і час, —
сьогодні - ж колектив — чи вірте, чи не вірте —
з комуністичним привітанням стрінув нас...

В проулку, на дубах, сидять діди з ціпками,
і капають слова про хліб, про сільналог:
„прямує вже життя певнішими стежками, —
дощами посміхнувся до „комуністів“ бог“...

А ми вже за селом, — в зелених оболонях,
у простір рже білокопитий кінь...
Хлюпоще в очі, — в'ється, тане, тоне
і ближча — над Дніпром — двохповерхова синь...

Минаєм гай, місток... І раптом кучугури,
як цукор, білого, сипучого піску.
Колись „отаманував“ тут Чорний від Петлюри
і мстиво, у злобі, радянську владу скуб...

А нині тут, мов на Хрещатику, безпечно, —
дерусь з горба на горб, купаю п'ятки ніг...
А в далях мріє луг, звабливо - безкінечний,
що синіми грудьми до ніг Дніпра приліг.

Скоріш - би нам туди! Скоріш - би в теплих хвилях,
забувши все, на глиб, від берега плисти!
закинуть в Чорторий і яв і пута милі,
обмити яд квіток щимкої самоти!

А спереду село під лісом задрімало,
хоча над ставом зойк: дівчата, парубки...
Під курінем дідусь товче в ковганці сало,
і застила баштан дим чорний та їдкий...

Строкатять степ німий лиш просо та коноплі
(Чим ближче до Дніпра, тим більше конопель).
Шкодную, що забув узять свого бінокля,
а в ухах аж лящить скрипучий журавель.

Це знов село. Жінки. Майдан квітчають співи
і балалайки бриньк, і айстри, і стрічки, —
бо серпень розкида скрізь настрої щасливі,
де хмільно урожай гуляє гомінкий.

Вгрузають у пісок товсті, м'язисті ноги.
Опуклі груди. Щоки, як з калини кров.
Не встигло місто тут надіть коханню роги:
міцна тут праця і така - ж міцна любов.

Ми їдем годин п'ять. Кобила вже охляла,
та й пристяжний чомусь не рветься, від дуги.
Трьохповерхова синь розтанула, зів'яла —
і близько - близько вже Дніпрові береги.

А луг у лози хлюпа зеленявим морем,
у морі — верби, глід, клени, осокові:
на тому березі жовтіють кручі — гори,
Над нами кулики плаксиві угорі...

За золотим піском зеркалять чисті плеса, —
горять озера, ніби срібні коряки;
в зелену мураву вгинаються колеса;
із того берега вітають вітряки.

Сідає сонце, засіва червоним злотом
Дніпро і гори, і піски, і луг...
Гей, серце, ізгадай в сей дивний мент кого - то
і щільно загорнись у синьокосу млу!..

А мій братан співа, „що коні воронії
на мості здоженуть розвіяні літа...
Золотокудлі дні! Мої п'янки надії:
цілую нині вас в засмажені уста!

Тоді співаємо... І пісня лине в поле,
і пісня гоне в луг,— відбившись, скаче в гай.
А там чекає нас юнак в обдертій школі,
червоні яблука, і радощі, і чай...

Приїхали. Зрадів... І пізно спать лягали.
А сіно лугове пахуче, мов вино,—
тому мені всю ніч ввижались сині далі,
і думка плавала обвітреним човном.

II

Пізно вранці я проснувся:
сонце п'ють піски,
луг в безвітря застігнувся
на всі гаплики.

Десь шматують тиш палючу
в небі кулики...
Гей, братва: нас ваблять кручі,
кличуть байдаки!

Гей, Дніпро: не вбережешся
й жмутом рукавів!
Ми убрід переберемся
до твоїх валів...

Бредемо — дзвінкі, співучі, —
не вода — купіль!
— Почеплю на голій кручі
давній жур і біль! —

Йдем купатись до Косулі,—
з шпилью в воду — блюх!
Руки аж до дна сягнули,
запірає дух...

Та Косулі нам замало.—
це-ж дрібний рукав...
Нас ще хвилі не гойдали,
де чха пароплав!..

Гони ще — і нас вітають
водяні млини...
Думки шукою плигають
в відра давнини...

Дикі орди... Запоріжжя
і чайки-човни...
Шляхта... Воля... Роздоріжжя
й водяні млини.

Вік електрики і пари, —
комунізму дні...
Не заграють вам фанфари,
млини водяні!

III

Так безгучно, повільно, ритмічно
б'є в лотоки прозора вода,
ніби спокій тут стелється вічно
і безмов'ю вінки запліта...

Лиш згори на долішні лотоки
краплі-сльози тягуче — кап... кап...
і втрує їм в сонній затоці
однотоннее крумання жаб.

Та - ж розмірність і лагідний спокій
в рухах, в голосі мелника є...
Може день луговий, синьоокий
мені трошки їх в душу вілле!..

Научи мене, мелнику сивий,
білу пряжу з безмов'я сукать, —
щоби міг я красуні щасливій
горде серце в жалі засотать!..

Бо відчув я вже в рухах лотоки
темп ходи круторогих волів,
вікову зашкарублість толоки,
ритм життя юхтяних хуторів...

Бо я бачу вже в рухах лотоки
надвечірнє гойдання житів,
потолочений смуток глибокий,
що гуляє в очах молодих наймитів.

Зденервований вкрай, анемічний, —
я хотів-би тут літо прожити,
щоб в безлюднім, оглухлім заріччі
хорі нерви дротами зробить!..

Отоді-б я пішов, тротуари,
під гарячий обстріл літбоїв!..
А пока — син електрики й пари
смокче напій цілючий млинів...

Бо - ж ритмичність і радісний спокій
в рухах, в голосі мелника є...
Може день луговий, ясноокий
мені в душу їх трошки вілле!..

IV

Хлопці блюхались, сміялись,
Звали на глибіню...
Думи з сонцем цілувались,
бігли в далечінь.

Раптом круто обірвався
філософський стрій:
до нас в возі коливався
бугай половий.

Здоровенний, сементальський
в незграбнім ярмі;
на боках — сліди від палки,
очі — сум німий...

Тре ярмо нестерпно шию,
клонить роги ниць —
й мимоволі я радію
на неждану стріч...

Аж не віриться, їй - богу,
що старенький дід
тебе, дикого, страшного,
обкрутив, де слід.

То - ж з коровами у лузі
ти, як тур, грізний, —
а тут коришся в притузі
палці вербній...

V

Тур - бугаю — Дніпро - сementал!
що рогами б'єш піну з - під ніг...
хтось зодягнений в шкіру та сталь
заполонить твій радісний біг.

Вже ковтнула безодня той час,
коли з мавками гравсь водяник, —
тебе змусить робити для мас
крицевий комунар - робітник!

Запалає в гірляндах огнів
мідяне електричне ярмо,
над порогами звисне турбіновий спів,
що тебе заколише, Дніпро!

Стануть казкою, сном в хмуру ніч
тиш затоки й млини водяні, —
коли здійснить свій план електричний Ілліч,
коли села вснують золотаві огні!

Як угрузне в річки металюва канва, —
грянуть радіо - дні з по - над скель!
І не я вже тоді, а другий заспіва
з електричних планин менестрель...

Тур - бугаю — Дніпро - сementал!
поки дикий — рви піну з під ніг!
бо зодягнений в шкіру та сталь
заполонить твій радісний біг!..

VI

Гей, принишкла братва, молоді юнаки!
клюють хвилю прудку срібні чайки...
Киньте к чорту сонливі дугасті удки:
попливем ген на той бік у Стайки!..

Над водою танцює червоний стіжок,
що ночами дорогу рятує,
а на березі — в ланках дівчат та жінок —
білизну праник лунко лупцює...

Десь далеко реве, мов віслюк, пароплав;
значить гайда на скелі — на кручі!
Човен чуть у піску — на косі — не застряв,
та не зрадили весла скрипучі.

А назустріч нам ліс, цілий ліс конопель, —
і нестерпная вонь крутить носа...
Гей, скоріш до повітря обвітрених скель
від цього свинорию-прохвоста!...

Лізем плазом, рачкуєм по кручі стрімкій,
на уступах шукаєм зупину...
Зате зверху зустрінув нас обрій п'яний,
що вгорнувся у синю свитину.

Ген далеко плюється у небо димар,
виглядає дзвіниця з-за гаю;
над Трипіллям отари баранчиків-хмар
по блакитній стерні сновигають.

На тридцять верству може око стрільнуть, —
в тьмаву шапку закутався Київ;
баранці вже в Дніпрі воду захланно п'ють —
і співає душа і радіє...

VII

Гей, Дніпро, мій Дніпро: в вонь конопель захряс,
в позолочені коси заплетений!
ти — й куркуль й середняк і батрак-свинопас,
хоть живеш під одними наметами...

Колись кручі твої, колись гори твої
цілувались взасос з кулеметами.
Та затихла юга. Не злякали бої,
так „пугають“ тебе переметами.

І тепер по ночам „Комунар“, твій красунь,
насторожено коси нащупує...
Так і чути: „Назад! Праворуч пересунь!“
(Капітан темну муть розколуплює).

Та прийдуть незабаром щасніші часи:
копирснуть у живіт твій черпалками, —
і смердючий плоскінь — хоч проси, не проси —
відвезуть в чорторий катафалками.

Ой, Дніпро, мій Дніпро: в вонь конопель захряс,
в позолочені коси заплетений!...
ти — куркуль, середняк і батрак-свинопас,
Хоч живеш під одними наметами.

VIII

Пришли знайомиться колеги з Робітоса,—
між ними Митрофан — сількор, профкор, педкор,
звичайно, що йому вітати довелося
„туристів дорогих з шпилів Стаєцьких гор“.

Десь пароплав — між тим — із Ржищева піднявся,
і відбивав бінокль: димить, повзе утюг.
А Митрофан-поет в насіння закохався,
коли в душі промовця жар потух.

Де зійдеться Робос — серйозна йде розмова:
комплекси, дальтон-план, профрух, учот, лікнеп,
що-року жме педперепідготовка нова,—
і суне в наркомос педагогічний неп...

Вже близько пароплав... Ми спішимо на човен.
(кермує наш юнак, на веслах — Митрофан).
І пісня поплила про „шум смerek з верховин,
про зрадливе чуття, що гне дівочий стан“...

Надходить пароплав. Здоров, „Петровський“!
це йде Робітос на гребень буйних хвиль...
(Так в Харків їдуть з сел до старости у гості,
знайти закон, почуть пораду, втамувати біль).

А хвилі радісно човна, як мяч, гойдають,
і радість залива сьогодні Робітос.
Що з того, „що літа без розкоши минають“?
то-ж серце айстрами в останнє розцвілось!

І довго хлюпався Дніпро в хоробрий човен,
і довго билися пісні об глину скель;
а в лози залітав веселий дружній гомін,—
і серце моє взяв в обійми менестрель...

Та скоро надійшло шовкове надвечір'я,—
на Гребені сідав задумливо туман...
Прощай, обвітрене, засмалене узгір'я!
жени човна на млин, хороший Митрофан!...

Ще ноги жде купіль по рукавах у лузі,
а серце — мед розмов в альтанці, у саду...
Розстались на млині, мов давні-давні друзі,
коли під казанком вітрець огонь роздув...

IX

Прощайте, млини-старожили!
Спокій ваш в мою душу налявсь...
Я сьогодні закоханий в хвилі!
Я сьогодні закоханий в вас!

Снуйте пряжу безмов'я лотоки, —
бо грядуть електричні віки!
Я сьогодні безкрає глибокий,
я сьогодні, як цитра, чуткий!..

Загойдай мою душу, буй - туре!
захисти від похнюплених годин!
Я хотів - би, щоб серце безжуре
полонила твоя глибочінь!

Завтра будні і цвіль у містечку, —
дріб'язкові жнива без кінця;
серце замкне „приличий“ уздечка,
душу вгорне півтьма каганця.

Та сьогодні я серпень терновий
в чебрецьовому лузі доп'ю,
захмілію в курі цвіркуновій —
і згадаю про ту, що люблю!..

І із зорь, що сьогодні ніч згубить,
своїй любій намісто знижу —
і прохатимуть зустрічі губи,
як поля в гарь посухи дощу...

Прощавайте - ж, млини - старожили, —
бо грядуть електричні віки!
Я сьогодні закоханий в хвилі,
я сьогодні, як цитра, дзвінкий!..

Г. БРАСЮК

СНИ І ДІЙСНІСТЬ

Було звичайно. Містечко. Лікарня. Я й зі мною тиф. Кулемети набридли буденщиною. Більш цікавило, чи скоро розбере мене. Розбирало, мабуть, одночасно з фронтом. Зашуміло в голові, забухало в скивицях і ось: вперекидьки ходять стіни палати, стеля й підлога валиться, я ловлюсь за останню й сам готуюсь перекинутись, але мене підпирають з боків і в живіт шаблі, а де-кілька конфедерованих жовнірів танцюють навкруг, оскалюючи зуби, як на мервецькому великодні.

І знову тьма.

Коли ж сонце стрілило мені в лице, я розплющив очі. Ах, яка досада той тиф, як ломить тіло, колиться голова. Чи ж буде досягнений добробут, як зітруть класові суперечности, а не буде знищено хвороб? Ні. Сто тисяч разів ні.

Прокляте життя, проклята стихія, хаос...

Ей! Хто чує? Хто дужий? Ловіть мене в просторі, затримайте вихор...

Але в тій сфері мого перебування не було ані етикету, ні морали. Мною кидало, вихрило й я літав у просторах, як пір'їнка, атом.

Ментами я бачив вогняного лапатоного дракона, ментами я просто горів у звичайному заводському горні, ментами всі дрежажі концентрувались у мені, й я задихавсь, затоплювався і не знав, по який бік життя вирину.

Але одного ранку мої очі вздріли чотирі білі стіни, а крізь ґратчасте вікно пролазив лагідний, ясний промінь.

Гаразд. Значить — на цьому світі. Ще зустріну весну. Дай відпочить.

Заплющив очі й тихо заснув.

Через кілька годин я вже міркував:

Життя прекрасне. Контрасти лише відтінюють його. Прекрасна весна після зими, прекрасне одужування після хвороби. Прекрасне одужування й весна.

Підвівсь на ліжку й заглядав у сад. Мої запаморочені очі вздріли ще голі, але вже співучі дерева. І я нервами співав:

Туди, на простір, де сяє сонце, де гімн життю...

Раптом кляцнув замок у дверях і з їжею ввійшла санітарка.

І санітарка моя скорботна, лагідна — вона теж прекрасна.

— Як ваше здоров'я?

— Прекрасне! Бачте, я сміюсь...

— Сміюсь...

— Товаришко, що з вами? Ви плачете?!

— А ви й не знаєте! Поляки вас стережуть. Трох ваших зарубали, а на ваші бамаги глянули та й зачинили сюди. Тепер замикають, стережуть...

Ось воно — життя! Від несподіванки у мене в очах замигали кола, як тіні від пропелера перед відльотом, але я не міг нікуди летіть.

*

Я був відповідальним робітником агітпропу дивізії.

До мене завітав у гості польський військовий слідчий.

Він говорив українською мовою.

— Як ся маєте? Поправляєтесь...

— Що ви маєте зі мною робити? Для чого зачинили в окрему кімнату?...

— О, товариш для нас дорогий. Товариш нам розкаже де-що про свою роботу...

— Що?!

— А ні, то ми зуміємо подякувати, як моїй родині ваша Чека...

— Морда! — скрикнув я.

— Пся кров! — зчервонів слідчий. — Большевікі! Комуністи! Злодзеї!...

Я схопився з ліжка, щоб хворими руками розірвати його зв'язчу пащеку, але світ мені закрутивсь, і я знову впав на ліжко, а тим часом увійшов лікар, всовіщаючи:

— Не хвилюйте хворого, — йому шкодить!

Замок у дверях кляцнув, і я знову лишився один.

Я мусів видужувати, щоб з мукою вмерти.

Ні, краще зараз, в цей мент... „Не хвилюйте, йому шкодить“ — Ха-ха!.. Людожери! Задушив-би оцими хворими руками. Але що зроблю? Сам себе за пальця кусаю. Я безсилий. Лягти відпочить. Лягти, видужать, щоб безглуздо вмерти. І на біса родивсь? Що завоював, що дав людству? Мишеня, яким пограється польська кішка. Ех! Чи думав ти, Андрію, що таким буде твій кінець, як ще недавно виступав на мітингах, світ перевертав?! А тепер... сам перевернешся й ні одна близька душа не знатиме й не побачить. Валю, Валю... так завоювали ми своє щастя

Тепер чави, чави, муко, серце, щоб витягнуться й більше не встать.

Але біль ушух. Я йшов до неї, був сонячний весняний день і вона сонячна, весняна мене зустріла:

— Ти змарнів. Бідний, Андрійку. Ти сумний? Глянь, як весело скрізь. Вже нема ні одного нашого ворога. Тепер наше свято... Свято, Андрійку.

— Свято, Валю!

— Любий!

І ми музично злилися.

Але раптом хтось жорстоко по голові. Я кинув очима:

Жах! Чотирі стіні й загразоване вікно.

У-у, проклята дійсність! Ах, чому я не заснув навік?

Але скоро знову я був у неї, знову забував небезпеку, був щасливим, та дійсність жорстоко розлучала.

Сто раз проклята дійсність, сто раз вона мене розлучала зі щастям... Я бажав сну глибокого, безповоротного. Я вірив у сон. Справді, що таке дійсність, а що сон? Я міг поглибитися в сон навек і там моя дійсність...

І я поглибивсь.

— Валю,— питав її,— ти не думаєш, що наше щастя й на цей раз сон?

— Ні, коханий, не бійся. Наше щастя стало, безповоротне. Воно всесвіт, вся гармонія сучасного життя. Не бійся, любий, ти просто заляканий минулим. Ти був у полоні, тебе мали розстріляти, але ти заснув глибоко, безповоротно, і твій сон,— наша дійсність, наше завоювання...

І я ходив щасливий, безпечний, вільний...

Життя таке гармонійне, прекрасне! Всі обличчя, які я стрівав, раділи й сяли.

Раптом загуркотіло. Несподіваний жах охопив: невже надходить та дійсність? Не може бути. Сон мій вічний... Геть, геть, дійсність...

Я глиблюсь, але виразно чую голос дійсності:

— Вставайте, їжте, поки гаряче.

Я плющив очі, хапавсь за останній відблиск сну, але дійсність владно мене покликкала. Остання риска промайнула й ось:

Санітарка з паруючими мисками.

— Їжте, поки гаряче. Це тільки для вас курка... Казали, вам треба скоро поправляться...

— „Скоро поправляться“... Я так невдало посміхнувся, що санітарка потемніла на лиці.

— А може вам нічого й не буде. Вони ж так пильнують вас. Ви, мабуть, теж з панів?

— Занесіть, товаришко, це панам, а я нічого не хочу.

Товаришка враз бризнула сльозами, й мов ображена, вибігла з кімнати.

Ах, життя мало бути таким прекрасним, а я його не побачу. Мій сон буде тьма. Валю, Валю, жити! Бачити рух...

Я відчув таку жагу життя, що зірвався і здатний був бігти напролом. Доречи й двері були відчинені, але я знав, що біля виходу вартовий, — а ноги в мене дрижали й в очах туманіло.

Я впав безсило й безпорадно на ліжко й від часу дитячих років вперше розридався.

То-ж кожна хвилина, кожна мить наближала мені смерть. От я порахував: раз-два... і вже коротша нитка життя.

Ах жити, жити. За всяку ціну!

Від цього бажання я стогнав, скручувався, мов уж.

До мене покликали лікаря.

— Ви вже цілком здоровий, — сказав він, — вам треба тепер тільки добре їсти, щоб окрепнути, і ми вас скоро випишемо.

— Але ж, докторе! Подумайте. Куди ви мене випишуєте, в росход? Ради бога, перечасуйте з цим. Скажіть, що в мене температура, що якісь ускладнення...

Я цілком сподівався на таку допомогу доктора. Перші дні, коли мене ще не розібрало, ми навіть сприяливались з ним. Він сам

колись був с.-д., де який час сидів у тюрмі. Ми з ним вели щирі розмови. Тоді були більшовики, і він співчував більшовикам. Але на цей раз він лукаво оскалив зуби:

— На що вам „часувать“? Більшовики все одно не вернуться...

У мене покроїлось серце, але я стис зуби й спокійно сказав:

— Не потрібні мені більшовики. У мене є за Дніпром старенька мати. Я хтів би пождать, поки поляки туди підуть, щоб побачитися з нею... Десять років не бачив...

Тоді доктор подобрішав:

— Як що можу я надіятись на компенсацію з вашого боку.

Я міцніше стис зуби й відповів:

— У бекеші в мене є зашитий портсигар з золотими монограмами. Принесіть мені тільки бекешу — я вам його віддам.

Тоді ми розстались друзями.

Цілу ніч я думав про міщанство життя.

У мене за стіною немилосердно стогнав хворий. Я думав: чи ж варто родитись, щоб отак мучитись?!

На ранок стогін стих.

Прийшла санітарка й повідомила, що за стіною помер чоловік з села. Він уже був видужав від тифу та жінка потай принесла свяченої ковбаси, він наївсь і помер.

Я подумав: не все одно, чи від свяченої ковбаси чи від кулі?!— Закутався з головою й спокійно заснув.

Віддаючи лікареві портсигара, собі я залишив потай маленького бравнінга з п'ятьма кулями.

Після цього я з'їдав все, що мені подавали.

Потім я попрохав санітарку, щоб підмостила мені боки будь-якими штанами і вона це зробила без ніякої компенсації.

Тоді вирішив, що на початок вистачить мені й цієї одежини.

Дні були гожі, сонячні. На деревах розпукувались бруньки. Я підходив до подвійного вікна й відклеював потроху папір, що ним було затуцьковано на зиму. Грати мали вигляд залізних штахетів, що впиралися списками до верху, але не були приковані. Я раз-по-раз міряв їх очима зверху до поперечки.

Теоретично всі обрахунки були зроблені.

І от, після вечері, я попробував свої м'язи, зробив кілька вправ і вирішив, що настав час.

Ніч була темна, зоряна. В кімнаті я теж загасив каганця й потай підійшов.

Тріснувши, зашипіло вікно лишками паперу. Я просадив руку до надвірнього, — воно теж гукнуло зрадливо в пітьму, але покірливо роздалось.

Свіже повітря так дихнуло, що я від несподіванки поточивсь назад і сів на ліжку, щоб віддихатись.

— Воля! Воля! — манило на двір. Десь гавкали собаки. Хтось затяг пісню.

Не гаючи часу, я став на вікно у весь зріст і вчепивсь руками за прута. Але проклятий вперто стояв на варті, як вірний салдат.

Тоді я вперсь ногами в ґрати, сціпив зуби й нарешті він поволі став згинатись, але в мене вже в очах зайнялись ілюмінаційно вогні, хвилясто замигали тіні, і я в мент брязнув головою об скло.

Все заходило ходором, не почував під собою підпори, здавалось, летів у безодню, але в той же час був свідомий того, що скандально впав. Ще блимала надія — може так безкарно й пройде: мені - ж тільки ще одного прута зігнути.

Коли - ж лупнув очима — на мене крізь вікно світив жовнір. Чомусь думав, що то сон, втеча моя напереді. Не вірилось, що реальні люде мене вкладають на постіль, не вірилось, що реальна рушниця стала сторожко біля мене. Було байдужісінько. Тим більш, що надійшла Валя.

Якось трапилось, що ми опинилися вдвох за ґратами. Один прут був зігнутий, — це я виразно бачив, — тоді ми спільно взялися і вмент зігнувсь другий.

Я швидко був на дворі. Коли - ж підійшла Валя, пруття враз піднялось. Вона силкувалась зігнути, я допомагав, але було незручно й вона стратила надію.

— Тікай, любий, бо загинем удвох.

— Люба! Як гинуть, то разом, я без тебе не можу. Де - ж найду своє щастя?

— Колись буде в соціалізмі, а тепер у боротьбі. Поспішай. Твоє життя ще потрібне для людства.

Але в той же мент з - за рогу вискочив жовнір.

— Тікай! — кричить вона, а я вже відчув міцну руку на собі. Від того дотику здригнувсь. Повів очима — я в тій же кімнаті. Біля мене жовнір на стільці, але Валі нема.

Вдень у мене був слідчий.

— Ми мусимо з вами серйозно побалакати. Для нас не секрет, що, перебуваючи у військовій частині, ви вели й політпрацю в окрузі. Факт же, що вам відома вся сітка політорганізацій. Будьте певні, що ми вас оцінимо...

„Оцінимо“ — посміхнувся я й поруч прозвучало: „наше щастя в боротьбі“...

Тоді вголос додав:

— Нічого я вам не скажу. Ідьте ви к чорту. І другого дня з вуст військового суду в тому - ж містечку мені була відповідь:

— Зачшеліць.

Що - ж, такий розрахунок життя. Чогось крутилось в голові: „фіть виграв, фіть програв“. А може то так пташки співали? Одним словом, я був у хорошому настрої. Привели мене в ту саму комірочку два жовніри.

Апетит почував величезний. Здається, ззів - би п'ять обідів зараз, але подали тільки одного. Тоді вирішив надолужити сном. Втома була, як після добре закінченої праці.

І сон був теж гарний. Я прокидався, їв і знову спав, а бідні жовніри день і ніч тупали: один знадвору, біля вікна а другий під дверима.

Але другого дня було навпаки: жовніри грілись проти сонця на канаві, а я копав. Та це мене не дуже печалило: всяка праця буває приємною після ледачого лежання. І мені було приємно. Не все одно, копати льоха, щоб картоплю всипать, чи яму, щоб самому в ній лягти?! Аби праця.

Зовсім такий день був тоді, як батько копав. Тут співочі кущі оточують, а там були садки і верба - ж — зелена, зелена... Ех, тоді ми з тієї верби робили з Ригором свистки й свистали, свистали, аж в очах темніло.

А батько з льоху: „а не позакладає вам“...

Ха-ха... Не любив свисту старий. Ще не любив, як діти плачуть, а в нас завжди в колисці пищало мале...

— Прендзей, прендзей, пані! — раптом дисонансом різнув жовнір.

Да. Слід-би „прендзей“. — Тоді батько за день доброго півльоха викопав, а тут паршивенької ями не здужаєш. Проклятуший тиф — через нього мушу ще завтра копати.

Мусів плентатись до своєї кімнати, щоб підхарчуватися.

О! Завтра я напевне закінчу.

Ну, а далі що?

А далі ти повинен лягти мертвим у неї.

Я? Ляжу мертвим? Я, що такий апетит почуваю? Та ніколи в світі!

Чудак ти, Андрію, — ти зараз не всвідомлюєш цього, ти втомився, а от завтра побачиш...

Нічого не побачу, Та й хто ти такий, що налазиш? Я спати хочу.

Я — твій розум. Не спи, бо проспий життя. От, щоб не заспав був у ранці сьогодні, щоб захопив бравнінга, може що й було-б. Не спи-ж на цей раз. Захопи бравнінга, ще може й врятуєш життя.

А нащо мені життя? Я спати хочу.

Нащо? Зараз не пригадаю, не скажу. Але знаю, що колись ти сам хотів зберегти його надовго. Бережи-ж, бо будеш каятися... Будеш каятися!

Не налазь, сатано. І я так штовхнув свого розума, що очі мені проясніли.

— Ха-ха! — всміхнувся собі, — дурень же ти, а не розум. Радить цілу ніч не спать, щоб завчасу взяти бравнінга, поки ввійдуть вартові, — та я його зараз любенько заховаю в пояс, та й буду спать, а в ранці готовий.

Так і зробив. Але клятий бравнінг муляв і без того намуляні боки. Хотілось жбурнути ним до біса, але тут встрявав розум!

Не руш, хай лежить. Так треба.

На біса, — я спати хочу. От на злість викину й як уб'ють, буду спати й спати...

А Валю не хочеш бачити?

І Валю до біса і всіх, всіх...

Чудак ти, на біса-ж тобі зараз спати, як з завтрішнього дня ти заснеш навек?..

О, ти так? Хитрий. Про це я ще подумаю. Може ще зовсім не правда, що після смерті люде ніяк не живуть. А фосфоресценція? Вона вийде з могили й нічого не відчуває?! А кожний атом?... Брате, може зазнаєш ще тисячі життя і в рослині, й тварині й людині.

Поле життя стало таким широким, що я зовсім розбавився в йому, але всюди відчував намуляні боки від бравнінга. Як не дробились молекули, але всюди зі мною був біль, і я, в полі своїх атомів, був трагічною істотою. Мій безмовний крик не помічавсь у шумі природи. Я бажав утіхи, поради...

І ось голос Валі:

— Любий, усіх нас хрест двадцятого віку — бравнінг. Ми мусим нести його, бо ми ніколи не воскреснем. Наші атоми будуть безмовні, як зараз твої. Після смерти ми ніколи не скажем про любов. Ти - ж знаєш, що таке велика вселюдська любов?!..

Любов! Я відчув таке радісне переповнення, що хотілось крикнути на всесвіт:

„Любов“! Але видобути голосу не міг. Від цього мене опанувало таке обурення, що концентрувались молекули, хвилювалось море, шугала буря, — напружував останні сили й от струсну землею, але тут я прокинувся й сказав собі!

— Як засиплють — тоді чорта з два закришиш.

Я вже не міг влєжати. Ходив по кімнаті. Хотілось, щоб скоріше виводили на сонце, бо тут дрижаки дошкуляли.

Коли - ж принесли гаряче молоко, до нього я не доткнувся: що молоко в порівнянні з сонцем?

Не снідавши, я й вийшов.

Дорогою на нас ззирались діти.

Таким і я недавно грався. Невже так скоро доріс до того, щоб умерти? То - ж одна мить.

Заялозений коваль аж із кузні вийшов, проводячи нас очима.

Да. Він ще буде жити, ще буде підковувати панських коней. І хто зна, коли його обличчя стане вмитим? Чи - ж вирветься з його скутих грудей любов на всесвіт? Тільки бурею дихне, поки не луснуть на них ланцюги. Чи - ж не кує їх він сам? Чи не вкорочуть собі життя оці жовніри, розстрілюючи інших. Хто вони? Хто їх батьки? Невже пани?

Про це мабуть думали й жовніри, бо йшли по - обабіч мовчки, замислені...

— Хто ваші батьки? — запитав.

Вони злякано переглянулись, а потім один, захищаючись від мого наступу, кинув:

— Мільч!

І я мовчки дійшов до своєї ями. Кожний штих заступом робив її глибшою. Я почував, як близиться кінець. Кров у жилах запинялась, голова паморочилась. Я не міг думати про те, що роблю, але мусів думати, що мені робити. Тремтяче лапав себе за пояс і загадував: „починаю“!

Але хтось другий сумнівавсь: може, ще рано. Може, як обійдеться...

Я губився. Хотілося поради. Яма сягала по груди, і мене душила тиша.

— Хлопці, — вичавив з ями голос, — як вам здається, чи після смерти справді живуть люди?

Хлопці здригнулись, але один, лютий за те, що його потурбував, різнув:

— Зобачиш!

Але дивлячись собі під ноги, я вже ясно знав, що нічого не побачу. Вже тепер темніло в очах від тієї уявної тьми. В грудях сперло. Не міг копати вглиб. Почав східці.

— Пся-крев, що то робеш?— раптом ляснуло наді мною.

І нестямившись, я два рази гримнув йому в відповідь, коли-ж рушницею глянула друга постать, я прокляв її останніми трьома кулями і, ставши на спину покірного охоронця, що вкляк переді мною,— миттю вискочив з ями.

— Воля!— шуміло в ушах.— але я мусів шалено перемагати простір кущами і лісом, щоб наздогнати її.